

A Qualitative Research on the Barriers of Economic Underdevelopment in Kermanshah Province

Vakil Ahmadi*
Jalil Karimi**

Abstract

The purpose of this study was to investigate the barriers to economic underdevelopment in Kermanshah from the perspective of the people. For this purpose, a survey and interviews with 784 heads of households were used. In their answers, the respondents mentioned 100 concepts as barriers to economic development, which were finally included in three general categories: economic (40 concepts), socio-cultural (33 concepts), and political and managerial (27 concepts). Nearly 70% of the respondents have imagined the barriers of economic underdevelopment of Kermanshah province in the government-non-government spectrum and 80% have imagined them in the collective-individual continuum. Unemployment, economic poverty, lack of factories (economic categories), poor management and negligence of officials (political categories) and addiction (social categories) are the variables that have had the highest frequency (more than 50 times) as a barrier to economic development of the province. Respondents in all cities considered the economic factor more than political and socio-cultural factors as a barrier to economic development and this ratio was higher in Sarpolzahab city than other cities. In Javanrood city, the respondents mentioned the social factor as a priority hindering economic development more than other cities, and the respondents in Paveh city mentioned the political factor as the first priority more than other cities. Respondents' opinions varied according to the city, activity status, employment status, education and place of residence (rural-urban); hence, it seems necessary to consider this difference in describing and analyzing the reality of economic underdevelopment.

Keywords: economic underdevelopment, economic barriers, political barriers, social barriers, Kermanshah province.

Article Type: Research Article.

Citation: Ahmadi, Vakil & Karimi, Jalil (2022). A Qualitative Research on the Barriers of Economic Underdevelopment in Kermanshah Province, *International Political Economy Studies*, 5 (2), 729-758.

---

* Assistant Professor of Sociology, Dept. of Sociology, Faculty of Social Sciences, Razi University, Kermanshah, Iran. (Corresponding Author), v.ahmadi@razi.ac.ir

** Associate Professor of Sociology, Dept. of Sociology, Faculty of Social Sciences, Razi University, Kermanshah, Iran.

International Political Economy Studies, 2022, Vol. 5, Issue 2, pp. 729-758.

Copyright © The Authors
Publisher: Razi University.

پژوهشی کیفی در موانع توسعه نیافتگی اقتصادی استان کرمانشاه

وکیل احمدی*

جلیل کریمی**

چکیده

هدف پژوهش، بررسی موانع توسعه نیافتگی اقتصادی کرمانشاه از دیدگاه مردم بوده است. برای این منظور از پیمایش و مصاحبه با ۷۸۴ سرپرست خانوار استفاده شده است. پاسخگویان، در پاسخ‌های خود به ۱۰۰ مفهوم به‌عنوان موانع توسعه اقتصادی اشاره کرده‌اند که در نهایت در سه دسته کلی، اقتصادی (۴۰ مفهوم)، اجتماعی - فرهنگی (۳۳ مفهوم) و سیاسی و مدیریتی (۲۷ مفهوم) گنجانده شده‌اند. نزدیک به ۷۰ درصد از پاسخگویان موانع توسعه نیافتگی اقتصادی استان کرمانشاه را، در طیف دولتی - غیر دولتی و ۸۰ درصد نیز آن‌ها را در پیوستار جمعی - فردی تصور کرده‌اند. بیکاری، فقر اقتصادی، فقدان کارخانه (مقولات اقتصادی)، مدیریت ضعیف و بی‌توجهی مسئولین (مقولات سیاسی) و اعتیاد (مقوله‌ای اجتماعی) متغیرهایی هستند که به‌مثابه مانع توسعه اقتصادی استان بیشترین تکرار (بیش از ۵۰ بار) را داشته‌اند. پاسخگویان در همه شهرستان‌ها، عامل اقتصادی را بیش از عوامل سیاسی و اجتماعی - فرهنگی به‌عنوان مانع توسعه اقتصادی قلمداد کرده‌اند و این نسبت در شهرستان سرپل ذهاب بیش از بقیه شهرستان‌ها بوده است. در شهرستان جوانرود پاسخگویان بیش از بقیه شهرستان‌ها، عامل اجتماعی را به‌عنوان اولویت مانع توسعه اقتصادی ذکر کرده و پاسخگویان شهرستان پاوه بیشتر از بقیه شهرستان‌ها، عامل سیاسی را به‌عنوان اولویت اول عنوان کرده‌اند. آرای پاسخگویان برحسب شهرستان، وضع فعالیت، وضع شغلی، تحصیلات و محل سکونت (روستایی - شهری) متفاوت بوده است؛ از این رو، به‌نظر می‌رسد لازم است که این تفاوت در توصیف و تحلیل واقعیت توسعه نیافتگی اقتصادی مطمح نظر قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: توسعه نیافتگی اقتصادی، موانع اقتصادی، موانع سیاسی، موانع اجتماعی، استان کرمانشاه.

نوع مقاله: پژوهشی.

* استادیار جامعه‌شناسی، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. (نویسنده مسئول)، v.ahmadi@razi.ac.ir

** دانشیار جامعه‌شناسی، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.

۱. مقدمه

توسعه اقتصادی به معنای بسط حیات مادی، افزایش رشد اقتصادی و بهبود رفاه افراد جامعه است. در مدل‌های متقدم رشد و توسعه اقتصادی، بر عوامل اقتصادی صرف تأکید می‌شد و عوامل دیگر با این تلقی که بیرون از نظام اقتصادی هستند نادیده گرفته می‌شد، اما با تحولاتی که در جریان رشد و توسعه کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه رخ داد، به تدریج اقتصاددانان مؤلفه‌های دیگری مانند نهادها، دولت و نظام سیاسی، عوامل اجتماعی و فرهنگی و... را به مدل‌های رشد و توسعه افزودند و بر نقش تعیین‌کننده آن‌ها در جریان توسعه اقتصادی تأکید کرده‌اند.

براساس شاخص‌های توسعه اقتصادی، استان کرمانشاه جزو استان‌های کمتر توسعه‌یافته به حساب می‌آید. برای نمونه، در سال ۱۳۹۵ درصد بیکاری جمعیت ۱۵ تا ۲۴ ساله تقریباً ۵۰ درصد و درصد بیکاری جمعیت با تحصیلات عالی $\frac{۳۳}{۴}$ درصد بوده است. تقریباً نیمی از جمعیت شاغل در بخش خدمات اشتغال دارند که خود پیامد عدم افزایش ظرفیت اشتغال در بخش کشاورزی و صنعت بوده است. اشتغال در بخش خدمات هم بیشتر به شکل خرده‌فروشی، دلالی و واسطه‌گری بوده و به‌طور عمده هم در بخش اقتصاد غیررسمی است. نسبت بهره‌وری نیروی کار استان کرمانشاه به کشور بین سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۹۲ از $\frac{۱}{۵}$ درصد به بیش از ۲ درصد رسیده است. این امر هرچند نشان از بهبودی نسبی این شاخص اقتصادی است، اما کماکان بیانگر سطح پایین بهره‌وری نیروی کار در استان است. کارایی سرمایه در فعالیت‌های صنعتی و معدن و برق و آب و نیز ساختمان استان کرمانشاه در مقایسه با کشور در سطح پایین‌تری قرار دارد. سهم استان کرمانشاه از کل حجم پس‌اندازهای کشور در سال ۱۳۸۷، برابر با $\frac{۱}{۲}$ درصد بوده و در سال ۱۳۹۳ به $\frac{۰}{۹}$ درصد رسیده است.

برخی پژوهش‌ها نیز مؤید توسعه‌نیافتگی اقتصادی استان کرمانشاه است. صفایی‌پور و مودت (۱۳۹۲) براساس شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی، طی سال‌های ۱۳۸۷ تا ۱۳۹۰ استان کرمانشاه را جزو استان‌های نیمه‌فقیر برشمرده‌اند. ضرابی و شاهپوندی (۱۳۸۹) براساس داده‌های ۱۳۸۹ رتبه استان کرمانشاه در بین استان‌های کشور ۲۳ گزارش کرده

پژوهشی کیفی در موانع توسعه‌نیافتگی اقتصادی استان کرمانشاه (وکیل احمدی و جلیل کریمی) ۷۳۱

است. دادگر و نظری (۱۳۹۷) در بین استان‌های کشور، وضعیت استان کرمانشاه در زمینه متغیرهای اقتصادی را نامناسب گزارش کرده‌اند. از نظر پژوهش خاکپور، محمدی، داوری و اکبری (۱۳۹۸) توزیع شاخص‌های توسعه چندان با میزان جمعیت شهرستان‌های استان کرمانشاه هماهنگ نبوده و در بین شهرستان‌های استان قصر شیرین و پاوه توسعه‌یافته هستند و بقیه در طبقات پایین‌تر توسعه قرار دارند.

در تحلیل وضعیت اقتصادی استان کرمانشاه، پژوهش‌های انجام‌شده همانند سایر استان‌ها و کل کشور، به نقش متغیرهای کلان اقتصادی مانند تورم، عدم انباشت سرمایه و سرمایه‌گذاری، بیکاری، عوامل تولید و... اشاره کرده‌اند. در راستای چنین پژوهش‌هایی برنامه‌های توسعه اقتصادی کل کشور و استان‌ها نیز برنامه‌ریزی شده است، اما تغییر مثبتی در زمینه توسعه اقتصادی استان کرمانشاه دیده نشده است. به نظر می‌رسد زمینه و ساختاری که فعالیت‌های اقتصادی در آن انجام می‌گیرد، متفاوت از دیدگاه‌ها و رویکردهای نظری پژوهشگران است و پدیده توسعه‌نیافتگی اقتصادی در استان کرمانشاه به درستی فهم نشده است؛ زیرا پژوهش‌های اقتصادی غالباً با مدل‌های ریاضی به برآورد شاخص‌های اقتصادی پرداخته و آن‌ها را جایگزین واقعیت‌های اقتصادی می‌کنند که احتمالاً با واقعیت اقتصادی جامعه متفاوت است؛ به عبارت دیگر نگاه و نظر کنش‌گران اصلی عرصه اقتصاد در لابه‌لای آمار و ارقام و فرمول‌های ریاضی اقتصاد گم شده و نادیده گرفته شده است. از این رو، پژوهش حاضر بر آن است که واقعیت اقتصادی را در کلیت زمینه‌ای آن و با توجه به روش‌شناسی متمایزی واکاوی کند؛ یعنی از دیدگاه خود افرادی که درگیر کنش‌های اقتصادی هستند و با کنش‌های فعالانه یا منفعلانه روندها و ساختارهای اقتصادی را برمی‌سازند.

ما بر آنیم که در شناخت پدیده‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی، به دلیل چندبعدی بودن آن‌ها، صرف لحاظ کردن دیدگاه پژوهشگر و عملیاتی کردن آن کفایت نمی‌کند و دیدگاه ناقصی از پدیده مورد نظر به دست خواهد داد. دیدگاه پژوهشگر به‌طور معمول انتزاعی یا از بالا به پایین است، در حالی که نگاه خود کنش‌گران انضمامی و از پایین به بالا است؛ مردم از سازوکار عملکردهای خود که پدیده مورد نظر را می‌سازد و بازتولید می‌کند،

شناخت بیشتری دارند. به قول «وینچ» در اینجا پژوهشگر با استفاده از زبان عامیانه شروع به کشف واقعیت اجتماعی می‌کند و آن را با زبان فنی بیان می‌کند. در این راستا در پژوهش حاضر، وضعیت توسعه‌نیافتگی اقتصادی استان کرمانشاه از دیدگاه مردم، بررسی شده است تا زمینه‌ها، فرآیندها و ساختارهای مسبب توسعه‌نیافتگی اقتصادی استان کرمانشاه، شناسایی و تحلیل شود. ما در عین تأکید بر این روش‌شناسی متفاوت، به این نکته نیز آگاه و معترفیم که در پژوهش‌های مبتنی بر سنجش ذهنیت‌ها و نگرش‌ها یا خودارزیابی‌های فردی، همواره امکان و احتمال حدی از اختلاف بین واقعیت و اظهارات وجود دارد، با این حال هم به کمک فنون تحقیق مراقب این تفاوت بوده‌ایم و هم می‌توان گفت که این تفاوت چندان نیست که بتوان نتایج را به کلی دگرگون سازد.

۲. مبانی نظری پژوهش

توسعه اقتصادی و رای رشد اقتصادی است. می‌توان گفت «توسعه اقتصادی» فرآیندی است که در طی آن شالوده‌های اقتصادی و اجتماعی جامعه دگرگون می‌شود، به طوری که «حاصل این دگرگونی در درجه اول کاهش نابرابری اقتصادی و تغییراتی در زمینه‌های تولیدی، توزیع و الگوهای مصرف جامعه خواهد بود. برای نیل به چنین نتیجه‌ای باید به استقرار ساختار و نهادهای سیاسی، اجتماعی و اقتصادی منطبق با شرایط جدید پرداخت. انطباق رفتارها، طرز تفکرها و نقش‌های اجتماعی نیز باید مطمح نظر قرار گیرد» (بیرو، ۱۳۶۶: ۹۰)؛ بنابراین رشد و توسعه اقتصادی همواره یک مسئله اجتماعی - سیاسی بوده است. توروپ معتقد است «ایده توسعه اقتصادی باید جای خود را به مفهوم وسیع‌تری چون توسعه اجتماعی - اقتصادی بدهد. این گرایش جدید در مورد واردکردن عوامل اجتماعی در تبیین پدیده عقب‌افتادگی و مفهوم توسعه، نشانه مثبتی است و مبین دور شدن از اقتصاد محض و زمینه‌ساز توجه به توسعه اجتماعی، فرهنگی و سیاسی است» (ازکیا و غفاری، ۱۳۹۴: ۴۷).

در باب رشد و توسعه اقتصادی کشورها، نظریه‌پردازانی مانند اسمیت، مالتوس، ریکاردو، مارکس، شومپتر، لویس - رانیس، کینز، روستو و میردال و... نظریه‌پردازی

پژوهشی کیفی در موانع توسعه‌یافتگی اقتصادی استان کرمانشاه (وکیل احمدی و جلیل کریمی) ۷۳۳

کرده‌اند. از دل این نظریات بر مبنای محورهای بازار یا دولت و یا تلفیق این دو، تأکید بر برابری و رفع فقر یا بازار آزاد، درون‌زا بودن یا برون‌زا بودن، دسته‌بندی‌های کلی‌تر، شکل گرفته و نظریه‌های توسعه اقتصادی را به پارادایم‌های کلاسیک، نئوکلاسیک، ساختارگرایی، نیازهای اساسی و اقتصاد رفاه تقسیم کرده‌اند. همچنین استراتژی‌هایی بر مبنای این نظریات شکل گرفته است: مانند الگوی رشد متوازن یا نامتوازن، پولی، اقتصاد باز، صنعتی شدن، انقلاب سبز، تعدیل ساختاری و... که در طی چند دهه بر برنامه‌ریزی توسعه اقتصادی کشورها حاکم بوده است.

عمده‌ترین نظریه‌هایی که بیانگر تأثیر تفاوت‌های منطقه‌ای در تحلیل توسعه ملی و منطقه‌ای هستند نظریه دوگانگی اقتصادی، نظریه قطبی شدن، واگرایی منطقه‌ای و نظریه هم‌گرایی منطقه‌ای است. رویکردهای اخیر در نظریه توسعه منطقه‌ای به ساختار نهادی، اجتماعی و اقتصادی مناطق و تفاوت درون منطقه‌ای آن ساختار اهمیت زیادی می‌دهند. بر این اساس توسعه یک منطقه نه تنها با منابع فیزیکی آن رقم می‌خورد بلکه توسط منابع نهادی آن نیز صورت می‌گیرد. منابع نهادی مقررات عملی اقتصادی براساس فرهنگ اقتصادی و سنت‌های صنعتی محلی در هر منطقه هستند (غفاری‌فرد، ۱۳۹۸). ایجاد، توسعه و تقویت نهادها، نظم و ترتیبات اجتماعی و فرهنگی و نهادهای منطقه‌ای که از نظر نهادی و تکاملی اقتصاد شکل می‌گیرد پایه بنیادین شکل‌گیری نظریه‌های منطقه‌گرایی جدید است (متوسلی و وهابی، ۱۳۸۲). مطالعات توسعه‌ای منطقه‌ای در چند دهه اخیر به‌منزله نگرش‌های برقراری عدالت اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی و توزیع بهینه منابع و امکانات و تخصیص مجدد منابع، رشد متوازن‌تر نواحی و کاهش نابرابری‌های منطقه‌ای بوده است (حکمت‌نیا و همکاران، ۱۳۹۴).

از جدیدترین ابزارهای توسعه منطقه‌ای، استراتژی توسعه منطقه‌ای است و هدف اصلی آن تحقق توسعه پایدار، ایجاد تعادل منطقه‌ای و ارتقای کیفیت زندگی اجتماع محلی در مناطق جغرافیایی مشخص است. بنیان استراتژی توسعه منطقه‌ای بر تمرکززدایی تصمیم‌گیری، مشارکت اجتماع محلی و شراکت ذینفعان منطقه‌ای است (محمدی، ۱۳۹۲: ۳۱۰).

رهیافت‌های جدید توسعه منطقه‌ای بر تصمیمات از پایین به بالا و استفاده از دانش بومی و محلی است زیرا توسعه برای مردم است و نگاه آن‌ها به زندگی، توسعه و برنامه‌ریزی هم باید در نظر گرفته شود. تا دهه ۱۹۷۰، نظریه‌های اقتصادی بر رشد شتابان و به عبارتی بُعد کمی رشد یعنی رشد اقتصادی متمرکز بوده‌اند. از ۱۹۸۰ توجه بر لزوم تغییر عوامل کیفی (نگرش افراد جامعه، فرهنگ، سازمان‌ها و نهادها) توجه به نیروی کار در قالب نیروی انسانی، برقراری عدالت اجتماعی و عدالت بین نسل‌ها همگام با رشد و توجه به نقش فناوری و دانش در فرآیند توسعه اقتصادی تأکید شده است. در ادامه به برخی از این عوامل اشاره می‌شود.

نیروی انسانی: در نظریه‌های اقتصادی، نقش نیروی انسانی در فرآیند تولید در طول زمان دچار دگرگونی‌های چشم‌گیری شده است. این دگرگونی‌ها در دامنه‌ای است که در یک سوی آن، کمیت نیروی کار به‌عنوان یکی از عوامل تولید مورد توجه قرار می‌گیرد (نظریه رشد نئوکلاسیک) و در سوی دیگر مفهوم «سرمایه انسانی» قرار دارد که حاصل انباشت دانش - مهارت و تجربه در انسان‌ها است (مهرآرا و رضایی برگشادی، ۱۳۹۵). کیفیت نیروی انسانی بر میزان بهره‌وری سرمایه فیزیکی و منابع طبیعی اثر می‌گذارد. همچنین آموزش و پرورش باعث ایجاد نگرش‌های فرهنگی و اجتماعی مناسب توسعه اقتصادی می‌شود (موسوی جهرمی، ۱۳۹۱: ۲۰۸). تکسیرا و فورتونا (Teixeira, Fortuna, 2004) معتقدند که آموزش و پرورش ظرفیت و پیش‌علمی - فنی و فناوری مردم را برای انجام تحقیقات کاربردی، اختراع و اکتشاف افزایش داده و موجب می‌شود، نیروی کار خود را با تغییرات و تحولات مداومی که در فناوری کالاهای سرمایه‌ای ایجاد می‌شود تطبیق دهد و می‌تواند از ماشین‌آلات و فناوری پیشرفته بهتر استفاده کند

دانش و فناوری: از دهه ۱۹۸۰ اقتصاددانانی مانند رومر و گراسمن نقش دانش و فناوری را در بهره‌وری و رشد از راه اقتصاد دانش‌محور بررسی کرده‌اند. دانش و فناوری (ثمره به‌کارگیری دانش) از مهم‌ترین عوامل رشد و توسعه اقتصادی هستند. افزایش سرمایه‌گذاری در دانش و توسعه ظرفیت‌ها، بازده صعودی دارد، زیرا پیشرفت فنی که ثمره به‌کارگیری دانش است، از راه آموزش و تعلیمات فنی و حرفه‌ای، ایجاد ساختارهای جدید مدیریتی و

پژوهشی کیفی در موانع توسعه‌نیافتگی اقتصادی استان کرمانشاه (وکیل احمدی و جلیل کریمی) ۷۳۵

سازمان‌بندی جدید در محیط‌های کاری و استفاده از تجهیزات فنی جدید و کارا تر موجب بازده صعودی می‌شود. فناوری باعث افزایش محصولات بیشتر در واحد زمان، کاهش قیمت محصول، تولید محصول جدید و ارتقای کیفیت محصولات و در نتیجه به رشد و توسعه اقتصادی کمک می‌کند (موسوی جهرمی، ۱۳۹۱: ۲۳۳).

سرمایه‌گذاری: سرمایه‌گذاری دولت عمدتاً در زیرساخت‌ها انجام می‌شود که زمینه‌های لازم برای تشویق سرمایه‌گذاری خصوصی را فراهم می‌آورد؛ در مواردی دولت مستقیماً در بخش تولیدی سرمایه‌گذاری می‌کند که به‌طور عمده در کشورهای در حال توسعه این‌گونه است. رشد و پیشرفت هر جامعه‌ای به وجود زیرساخت‌های فیزیکی برای تولید و توزیع کالاها و خدمات بین عامه مردم و بنگاه‌ها بستگی دارد به‌طوری که قدرت اقتصاد ملی به توانایی و موجودی زیرساخت آن بستگی دارد و کیفیت و کارایی این زیرساخت‌ها بر تداوم فعالیت‌های تجاری و اقتصادی جامعه و کیفیت زندگی و سلامت اجتماعی مؤثر است (هادسن و همکاران، ۱۹۸۳: ۳).

تورم: اقتصاددانان در رابطه با رشد اقتصادی و تورم توافق نظر ندارند. در این رابطه سه حالت متفاوت مطرح است: مطابق نظریه ساختاری تورم اثر مثبت بر رشد اقتصادی دارد. در نظریه انحراف «گراین»، تورم اثر منفی بر رشد اقتصادی دارد؛ زیرا عدم کارایی ناشی از تورم، از رشد اقتصادی جلوگیری می‌کند. در نظریه خشتی، رشد اقتصادی مستقل از تورم فرض شده است (مهرآرا و رضایی برگشادی، ۱۳۹۵).

اقتصاد زیرزمینی: افزایش حجم فعالیت‌های سایه‌ای (غیر رسمی) از راه کاهش دسترسی به خدمات بخش عمومی منجر به کاهش رشد اقتصادی می‌شود (مهرآبی بشرآبادی و همکاران، ۱۳۸۹).

نابرابری درآمدی: «گسترش رفاه عمومی از مهم‌ترین اهداف توسعه اقتصادی هر جامعه‌ای است. این رفاه در سایه عدالت اجتماعی حاصل می‌شود و توزیع درآمد عمده‌ترین بازوری تحقق عدالت اجتماعی است. برقراری توزیع عادلانه درآمد بر عهده دولت‌ها است. برخی کشورها از طریق برقراری نظام مالیاتی کارآمد و نظام تأمین اجتماعی

در کاهش نابرابری به موفقیت‌هایی دست یافته‌اند» (موسوی جهرمی، ۱۳۹۱: ۲۳۸). از نظر گلور^۱ در زمینه توزیع درآمد دو الگو وجود دارد: «در الگوی کلاسیک رشد، نابرابری درآمدی از طریق پس‌انداز یا سرمایه‌فیزیکی با یکدیگر ارتباط پیدا می‌کنند؛ یعنی با افزایش نابرابری درآمد، ثروت بیشتری در اختیار قشر مرفه جامعه قرار گیرد که میل نهایی به پس‌انداز بالاتری دارند و این سبب افزایش پس‌انداز کل و انباشت سرمایه بیشتر و در نهایت رشد اقتصادی می‌شود. در الگوی مدرن، ارتباط بین رشد و نابرابری درآمد منفی است و سرمایه‌انسانی عامل این ارتباط منفی است؛ به این صورت که برابری بیشتر در جامعه امکان سرمایه‌گذاری در آموزش را برای افراد بیشتری از جامعه فراهم می‌کند، در نتیجه سرمایه‌انسانی بیشتری حاصل می‌شود و رشد اقتصادی بهبود می‌یابد» (گلور، ۲۰۰۰).

ثبات سیاسی: «توسعه اقتصادی و ساختار سیاسی رابطه تنگاتنگ و متقابل دارند. توسعه اقتصادی پایدار بدون آزادی سیاسی میسر نیست. آزادی سیاسی، ثبات سیاسی و ثبات سیاست‌های اقتصادی سه بُعد اصلی هر نظام سیاسی است که شالوده سیاسی مدیریت اقتصاد را تشکیل می‌دهند که از طریق تأثیرگذاری بر روی عوامل تعیین‌کننده رشد اقتصادی مانند تورم، سرمایه‌گذاری، سرمایه‌نیروی انسانی، توزیع درآمد، حقوق مالکیت و رشد جمعیت بر رشد اقتصادی تأثیر می‌گذارند. بی‌ثباتی سیاسی و اقتصادی موجب کاهش سرمایه‌گذاری، سقوط ارزش پول، پیدایش تورم‌های نجومی، فرار سرمایه، اتلاف انبوه منابع و رکود اقتصادی می‌شود» (دادگر، ۱۳۸۵: ۶۵).

عوامل نهادی: بندسن، مالچو و ویتن^۲ (۲۰۰۵) نهادها را شکل‌دهنده محیط اقتصادی می‌دانند که شرکت‌ها و افراد در آن فعالیت می‌کنند. به‌طور خاص نهادها تأمین‌کننده مشوق‌هایی برای بنگاه‌ها و افراد هستند. به‌نظر نورث (۱۹۸۱) نهادها با ایجاد یک ساختار باثبات برای کنش متقابل انسان‌ها، عدم اعتماد را در بازار کاهش و موجب افزایش رقابت در بازار می‌شوند.

به‌نظر رودریک^۳ (۲۰۰۰) پنج نوع چارچوب نهادی شامل حقوق مالکیت، مؤسسات

---

1. Galor
2. Bennesen, Malchow, Vinten
3. Rodrik

پژوهشی کیفی در موانع توسعه‌نیافتگی اقتصادی استان کرمانشاه (وکیل احمدی و جلیل کریمی) ۷۳۷

نظارتی، مؤسسات تثبیت اقتصاد کلان، مؤسسات بیمه اجتماعی، مؤسسات مدیریت تعارض می‌تواند بر رشد اقتصادی و سایر عوامل تعیین‌کننده رشد اقتصادی نقش داشته باشند.

عوامل اجتماعی و فرهنگی: عوامل اجتماعی و فرهنگی ساخت‌ها و بسترهایی هستند که فعالیت‌های اقتصادی در آن‌ها شکل می‌گیرد؛ بنابراین می‌توانند در رشد و توسعه اقتصادی نقش ایفا کنند. ساختار جمعیتی (حجم جمعیت، ساختار سنی، ساختار جنسی) روابط اجتماعی و محتوای این روابط (فرهنگ و ارزش‌ها) می‌تواند در شکل‌گیری نهاد اقتصاد نقش تعیین‌کننده داشته باشد.

به نظر اسمگلو^۱ «اعتقادات، ارزش‌ها و ترجیحات بر رفتار اقتصادی فرد تأثیر می‌گذارد. فرهنگ از طریق تمایل افراد برای ارزیابی فعالیت‌های مختلف و یا مصرف امروز به جای مصرف فردا، بر نتایج اقتصادی تأثیر می‌گذارد؛ فرهنگ، همچنین در انتخاب‌های شغلی جوامع، ساختار بازار، نرخ پس‌انداز و تمایل آن‌ها به انباشت سرمایه فیزیکی و انسانی دخیل است. فرهنگ می‌تواند بر میزان همکاری و اعتماد نیز نقش داشته باشد. تنوع اخلاقی، زبان، مذهب، هنجارهای مدنی و اعتقادات از جمله عوامل فرهنگی است که ممکن است در رشد اقتصادی تأثیر داشته باشد، تنوع قومی ممکن است با کاهش اعتماد تأثیر منفی بر رشد داشته باشد، این امر می‌تواند تأثیر منفی بر آموزش (تحصیلات پایین)، بی‌ثباتی سیاسی، عدم توسعه سیستم مالی، کسری بودجه عمومی و زیرساخت‌های توسعه‌نیافته باشد» (اسمگلو، ۲۰۰۹: ۱۵۹). هرچند عوامل ذکر شده بیشتر در سطح کشور معنی پیدا می‌کنند و میدان پژوهش در سطح استانی است اما عواملی که اقتصاد کشور را تحت تأثیر قرار می‌دهند در سطح استانی نیز بی‌تأثیر نیستند.

۳. پیشینه پژوهش

پژوهش‌هایی که درباره توسعه اقتصادی انجام شده است به دو دسته تقسیم می‌شوند: ۱- پژوهش‌هایی که به نقش متغیرهای اقتصادی اشاره کرده‌اند و عوامل اقتصادی مانند سرمایه فیزیکی، سرمایه انسانی، سرمایه‌گذاری، تحقیق و توسعه، تورم، نابرابری درآمدی و... را در

توسعه اقتصادی بررسی کرده‌اند؛ ۲- پژوهش‌هایی که نقش عوامل غیر اقتصادی را بررسی کرده‌اند و بر متغیرهای نهادی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، جمعیت‌شناختی، جغرافیایی و... در توسعه اقتصادی تأکید داشته‌اند.

حیدری و سنگین‌آبادی (۱۳۹۲) به تأثیر بلندمدت «تحقیق و توسعه داخلی و تحقیق و توسعه خارجی» از کانال «سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی» بر رشد اقتصادی تأکید داشته‌اند. شیوا و میکائیل‌پور (۱۳۸۶) به تأثیر منفی پول‌شویی بر توسعه اقتصادی اشاره نموده‌اند. شریف‌آزاده، کمیجانی، محمدی و باقری (۱۳۹۳) و جاتینگ^۱ (۲۰۰۳) بر نقش نهادها در توسعه اقتصادی تأکید داشته‌اند.

کالداری و پارتز^۲ (۲۰۰۸) به نقش سرمایه اجتماعی در سطح کلان و عوامل اجتماعی مرتبط با آن، تمپل و جوهانسون^۳ (۱۹۹۸) به نقش ظرفیت اجتماعی (توسعه شهرنشینی، مشخصه سازمان اجتماعی، اهمیت طبقه متوسط، افزایش سواد، توسعه ارتباطات جمعی، تجانس قومی و درجه انسجام اجتماعی)؛ ناک و کیفر^۴ (۱۹۹۷) بر نقش «اعتماد عمومی و همکاری مدنی»؛ گرناتو^۵ و همکاران (۱۹۹۶) رابطه انگیزه موفقیت با رشد اقتصادی؛ زیبری و کریمی موغاری (۱۳۹۳) اثر انسجام اجتماعی بر توسعه اقتصادی طی دوره ۲۰۰۸ تا ۲۰۱۰ با ۸۵ کشور؛ قاسمی و همکاران (۱۳۹۰) نقش منفی سرمایه اجتماعی برون‌گروهي بر توسعه اقتصادی در استان‌های ایران؛ مؤیدفر و همکاران (۱۳۸۸) بررسی اثر متقابل سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی در ایران در خلال دوره زمانی ۱۳۶۸ تا ۱۳۸۵؛ فیروزآبادی و ایمانی جاجرمی (۱۳۸۶) رابطه بین سرمایه اجتماعی و میزان توسعه‌یافتگی مناطق شهری شهر تهران؛ خاندوزی (۱۳۸۵) به نقش بسترهای اخلاقی در توسعه اقتصادی، زارعی و حیدری باباکمال (۱۳۹۸) به نقش وقف در توسعه شهر کرمانشاه اشاره کرده‌اند.

پژوهشگرانی مانند پترکاس و آروانیتی دیس^۶ (۲۰۰۸)، کالملی و ازکان^۷ (۲۰۰۲) و

-
1. Jutting
  2. Kaldaru & Parts
  3. Temple & Johnson
  4. Knach & Keefer
  5. Granato
  6. Petrakos & Arranitidis
  7. Kalemli & Ozcan

پژوهشی کیفی در موانع توسعه نیافتگی اقتصادی استان کرمانشاه (وکیل احمدی و جلیل کریمی) ۷۳۹

براندر و دوریک^۱ (۱۹۹۴) نقش عوامل جمعیتی در توسعه اقتصادی را بررسی کرده‌اند. مصلی نژاد و اکبری (۱۳۹۱) به نقش دولت توسعه‌گرا در توسعه اقتصادی ترکیه در سه دهه اخیر اشاره کرده است.

همانند پژوهش حاضر، پژوهش‌هایی نیز به نقش عوامل مختلف در توسعه اقتصادی پرداخته‌اند که از جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: صادقی و سعیدی اقدم (۱۳۹۳) عوامل مؤثر بر توسعه نیافتگی اقتصاد ایران را بررسی کرده و نتیجه گرفتند که از میان عوامل پنج‌گانه مؤثر بر توسعه نیافتگی، عوامل سیاسی، عوامل جامعه، عوامل مالی و مدیریت، عوامل مدیریتی بیشترین تأثیر را بر توسعه نیافتگی دارد. امرایی و اشرفی‌پور (۱۳۹۵) عوامل مؤثر بر توسعه اقتصادی در کشورهای در حال توسعه را به ترتیب ثبات سیاسی و اجتماعی، سطح تحصیلات، توجه به نوآوری، مهارت‌ورم و کیفیت فناوری و در کشورهای توسعه یافته سطح تحصیلات، کیفیت فناوری، توجه به نوآوری، ثبات سیاسی و اجتماعی، توزیع درآمد و مهارت‌ورم برشمرده است.

زالی و سجادی اصل (۱۳۹۶) عوامل کلیدی مؤثر بر توسعه نیافتگی منطقه‌ای (مطالعه موردی: استان کهگیلویه و بویراحمد) از روش دلفی و مصاحبه با ۲۳ نفر از مدیران ارشد استانی انجام شده است، ۱۲ عامل را به‌عنوان موانع توسعه نیافتگی ذکر کرده‌اند که مدیریت قومی و قبیله‌ای، نصب و عزل زیاد مدیران، فقدان درک صحیح مدیران از شرایط امروز، عدم توجه مدیران به خواسته‌های مردم، عدم نگاه کلان مدیران جهت توسعه استان و تعصبات بیجا و تنگ‌نظرانه مدیران تحت عنوان مانع ضعف مدیریت داخلی و عدم تخصیص بودجه مناسب، دور بودن از مرکز، عدم تسهیلات مناسب برای جذب سرمایه‌گذاران به‌عنوان موانع ضعف مدیریت کلان و تقابل فرهنگ ایلیاتی با فرهنگ مدرن، اختلاف بین اقوام و پایین بودن نرخ باسوادی به‌عنوان موانع فرهنگی در نظر گرفته‌اند. الیاسی سرزلی، پژهان و موسایی (۱۳۹۶) عوامل توسعه نیافتگی صنایع استان کرمانشاه از دیدگاه صاحبان حرف و مشاغل شرکت‌های صنعتی را شامل موارد زیر دانسته‌اند: روحیه غیر صنعتی، مداخله‌های نهادی و دولتی، فقدان خوشه‌بندی صنعتی، سیاست‌های کتاب

---

1. Brander & Dowrick

بسته، عدم تنفیذ تصمیمات، عدم روش دانش‌بنیان، نبود روحیه تکنوکراتیک و فقدان بازی آزاد.

پیتراکس و اروانیتیدس (۲۰۰۸) با استفاده از پیمایش و مصاحبه با دانشگاهیان، سیاست‌گذاران و افراد بازرگان با این نتیجه رسید که عوامل سیاسی و نهادی در پویایی رشد اقتصادی مهم هستند. از نظر پاسخگویان رتبه‌بندی عوامل پویایی اقتصادی عبارت‌اند از ۱- کیفیت بالای سرمایه انسانی (۵۳/۶ درصد) - ۲- فناوری، نوآوری و تحقیق و توسعه (۵۰/۱ درصد) - ۳- ثبات سیاسی (۴۰/۵ درصد) - ۴- اقتصاد باز (۳۸/۹ درصد) - ۵- نهادهای رسمی امنیت (۳۶/۷ درصد) - ۶- زیرساخت‌های خوب (۳۲/۹ درصد) - ۷- انطباق‌پذیری (۳۱/۶ درصد) و ... .

پژوهشی که توسط رنانی (۱۳۹۳) انجام شده است از نظر میدان پژوهش همسانی بیشتری با پژوهش حاضر دارد اما از لحاظ شیوه گردآوری داده‌ها متمایز است. پژوهش رنانی به شیوه کیفی و با مصاحبه با صاحب‌نظران انجام شده است. رنانی، علل و ریشه‌های توسعه‌نیافتگی استان کرمانشاه را با توجه به ماهیت و نوع ارتباطشان در چهار دسته‌بندی کلی «عوامل اجتماعی - فرهنگی»، «عوامل سیاسی ایدئولوژیک و امنیتی»، «جنگ و پیامدهایش» و در نهایت «عوامل مربوط به دولت و مدیریت توسعه» بررسی کرده است.

تفاوت پژوهش حاضر با بقیه پژوهش‌ها در شیوه گردآوری داده‌ها و نوع نگاه به دانش معتبر است. در این پژوهش از نظرات و دیدگاه‌های مردم برای تحلیل عوامل توسعه‌نیافتگی اقتصادی استان کرمانشاه استفاده شده است و دانشی که از این پژوهش به دست می‌آید از پایین به بالا است. در حالی که در پژوهش‌های دیگر یا با استفاده از داده‌های مربوط به صاحب‌نظران استفاده شده است. پژوهش‌های پیشین آزمون نظریات و دیدگاه‌های اندیشمندان اقتصادی بوده و نگاهی از بالا به پایین و یک‌بُعدی به واقعیت مورد نظر است در ضمن داده‌ها نیز با استفاده از روش‌های مرسوم در اقتصاد و یا استفاده از نظر صاحب‌نظران بوده است. در حالی که پدیده‌های اجتماعی و در اینجا پدیده توسعه‌نیافتگی اقتصادی، پیچیده و چندبُعدی هستند و برای بررسی بهتر، لازم است از داده‌های متفاوتی که از شیوه‌های دیگر تهیه شده‌اند نیز استفاده کرد.

۴. روش شناسی پژوهش

روش پژوهش کمی و از نوع پیمایش بوده است. جامعه آماری شامل کلیه سرپرستان خانوار ۲۵ تا ۶۵ ساله استان کرمانشاه و واحد مشاهده نیز فرد سرپرست خانوار ۲۵ تا ۶۵ ساله در استان کرمانشاه بوده است. برای نمونه‌گیری با توجه به الگوی برنامه آمایش استان، استان کرمانشاه به پنج پهنه اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی تقسیم شده است و از این پهنه‌بندی برای تعیین حجم نمونه استفاده شده است. در مجموع از هر پهنه یک شهرستان به تصادف انتخاب شده است. با توجه به اینکه شهرستان کرمانشاه بیش از نیمی از جمعیت استان را تشکیل داده است بنابراین شهرستان کرمانشاه به عنوان یک جامعه آماری در نظر گرفته شده است که تعداد خانوارهای دارای سرپرست ۲۵ تا ۶۵ ساله در سال ۱۳۹۵ برابر با ۲۶۸۶۲۳ بوده است که با حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران با لحاظ کردن مقدار p برابر با ۰/۵ و مقدار q برابر با ۰/۵ یعنی حداکثر مقدار و سطح خطای ۵ درصد ۳۸۵ نمونه شده است که با لحاظ کردن کسانی که پرسش‌نامه را تکمیل نخواستند کرد، تعداد ۴۰۰ پرسش‌نامه به شهرستان کرمانشاه تخصیص داده شده است؛ سایر شهرستان‌ها نیز به عنوان یک جامعه آماری در نظر گرفته شده‌اند که تعداد خانوارهای دارای سرپرست ۲۵ تا ۶۵ ساله آن‌ها در سال ۱۳۹۵ برابر با ۲۰۵۳۲۸ بوده است؛ با حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران با لحاظ کردن مقدار p برابر با ۰/۵ و مقدار q برابر با ۰/۵ یعنی حداکثر مقدار و سطح خطای ۵ درصد ۳۸۳ نمونه شده است که با لحاظ کردن کسانی که پرسش‌نامه را تکمیل نخواستند کرد و برای آن‌ها نیز ۴۰۰ پرسش‌نامه در نظر گرفته شده است؛ سهم هر شهرستان از پرسش‌نامه‌ها با توجه به سهم جمعیت شهرستان در نظر گرفته شده است. تقسیم تعداد پرسش‌نامه‌ها برای مناطق شهری و روستایی با توجه به سهم جمعیتی شهری و روستایی انجام شده است. جدول توزیع پرسش‌نامه‌ها بر حسب شهرستان و مناطق شهری و روستایی در بخش تحلیل یافته‌ها آمده است.

برای نمونه‌گیری ابتدا شهرستان‌های استان را طبق پهنه‌بندی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به پنج حوزه تقسیم شدند؛ سپس از هر حوزه یک شهرستان به صورت تصادفی

انتخاب شده است. پهنه‌بندی شهرستان‌ها در این پژوهش به شرح زیر بوده است: ۱. حوزه شهرستان‌های قصر شیرین، سرپل ذهاب، دالاهو، گیلان غرب (سرپل ذهاب)؛ ۲. حوزه شهرستان‌های کرمانشاه، اسلام‌آباد غرب (کرمانشاه)؛ ۳. حوزه شهرستان‌های هرسین، صحنه، کنگاور، سنقر (هرسین)؛ ۴. حوزه شهرستان‌های روانسر، جوانرود، ثلاث باباجانی (جوانرود)؛ ۵. حوزه شهرستان پاوه (پاوه).

برای نمونه‌گیری، از دو شیوه نمونه‌گیری استفاده شده است. ۱. شیوه تصادفی ساده برای شهر کرمانشاه؛ ۲. شیوه خوشه‌ای دو مرحله‌ای برای شهرستان‌ها. الف: نمونه‌گیری شهر کرمانشاه: طبق آمار استانداری، شهر کرمانشاه دارای بیش از ۸۲۵۰ بلوک است. از آنجاکه سهم نمونه شهر ۴۰۰ مورد بود، تعداد ۴۰ بلوک به‌کمک جدول اعداد تصادفی انتخاب و از هر بلوک تعداد ده نمونه برگزیده شد که در نهایت عدد مورد نظر حاصل شد. در مواردی که بلوک‌های انتخاب‌شده فاقد جمعیت یا نمونه‌های کافی بوده‌اند، با بلوک‌های هم‌ارز جایگزین شده‌اند. ب: نمونه‌گیری شهرستان‌ها: در مورد شهرستان، با توجه به اینکه تعداد و نقشه بلوک‌ها وجود نداشت، از شیوه نمونه‌گیری خوشه‌ای استفاده شد. بدین ترتیب که در ابتدا با توجه به اطلاعاتی که در زمینه وضعیت اقتصادی و اجتماعی شهرها داشتیم، هر شهر به سه سطح یا منطقه (بالا (۱)، متوسط (۲)، پایین (۳)) تقسیم شد، آنگاه از هر کدام از این مناطق به‌طور تصادفی با توجه به تعداد پرسش‌نامه‌های اختصاص‌یافته به هر شهر چند بلوک برای نمونه انتخاب و در هر بلوک نیز حدود ده پرسش‌نامه تکمیل شد. در مناطق روستایی هر شهرستان از هر دهستان یک روستا به‌عنوان خوشه به تصادف انتخاب شده است.

توزیع و تکمیل پرسش‌نامه‌ها در مهرماه ۱۳۹۶ با کمک ۱۲ نفر پرسشگر، دارای تحصیلات عالی (کارشناسی ارشد) در زمینه پژوهشگری علوم اجتماعی انجام شد. سؤال اصلی پرسش‌نامه پژوهش باز بوده است و از پاسخگویان پرسیده شده است که به‌نظر شما مهم‌ترین موانع توسعه اقتصادی استان چیست. در ضمن سؤالات زمینه‌ای برای بررسی تحلیل پاسخ پاسخگویان برحسب متغیرهای فردی پرسیده شده است مانند سن، جنس، تحصیلات، شغل و...

پژوهشی کیفی در موانع توسعه‌نیافتگی اقتصادی استان کرمانشاه (وکیل احمدی و جلیل کریمی) ۷۴۳

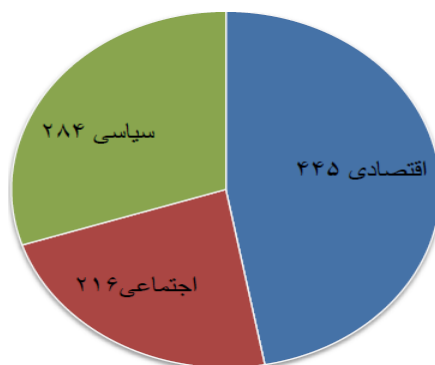
از راه کدگذاری پاسخگویان در پاسخ‌های خود به ۱۰۰ مفهوم به‌عنوان موانع توسعه اقتصادی اشاره کرده بودند که این مفاهیم به سه دسته کلی ۱. اقتصادی ۲. اجتماعی و فرهنگی ۳- سیاسی و مدیریتی تقسیم شدند. لازم به ذکر است که بعد از کدگذاری کدها وارد نرم‌افزار SPSS شدند و با استفاده از آزمون‌های آماری روابط آماری متغیرها مورد بررسی قرار گرفته است. سیمای کلی نمونه‌های آماری در دو جدول زیر ارائه شده است.

جدول ۱. توزیع جمعیت نمونه برحسب شهرستان و منطقه محل سکونت

شهرستان	کل	شهری	روستایی
کرمانشاه	۴۰۰	۳۵۰	۵۰
هرسین	۱۰۴	۶۶	۳۸
پاوه	۸۷	۵۴	۳۳
جوانرود	۹۹	۷۱	۲۸
سرپل ذهاب	۹۴	۵۰	۴۴
جمع	۷۸۴	۵۹۱	۱۹۳

۵. یافته‌های پژوهش

پاسخگویان در پاسخ‌های خود به ۱۰۳ مفهوم به‌عنوان موانع توسعه اقتصادی اشاره کرده‌اند که در نهایت این ۱۰۰ مفهوم به سه دسته کلی ۱. اقتصادی ۲. اجتماعی و فرهنگی ۳. سیاسی و مدیریتی تقسیم شدند. در نمودار زیر درصد پاسخ‌های مردم برحسب سه عنوان کلی اقتصادی، سیاسی و اجتماعی آورده شده است؛ آن‌ها میزان مدخلیت عوامل اقتصادی را به‌عنوان مانع توسعه بالاتر ارزیابی کرده‌اند.

نمودار ۱. وضعیت کلی موانع توسعه اقتصادی از دیدگاه مردم

در جدول ۲، ضرایب کرامر نشان می‌دهد که دیدگاه مردم درباره موانع توسعه اقتصادی برحسب شهرستان‌ها متفاوت بوده است. بیشترین درصد موافقت با موانع اقتصادی، اجتماعی و سیاسی مربوط به شهرستان کرمانشاه و کمترین درصد مربوط به شهرستان سرپل ذهاب بوده است. دیدگاه مردم در شهرستان‌های هرسین، پاوه و جوانرود در مورد هر سه عامل تقریباً شبیه به هم بوده است؛ که با توجه به ویژگی‌های فرهنگی این شهرستان‌ها، جای تأمل دارد.

جدول ۲. توزیع درصدی دیدگاه مردم درباره موانع توسعه اقتصادی برحسب عامل به تفکیک شهرستان

شهرستان	موانع اقتصادی		موانع اجتماعی		موانع سیاسی	
	بله	خیر	بله	خیر	بله	خیر
کرمانشاه	۶۷	۳۳	۳۷/۸	۶۲/۲	۴۵/۲	۵۴/۸
هرسین	۵۰	۵۰	۲۲/۱	۷۷/۹	۳۸/۵	۶۱/۵
پاوه	۵۲/۹	۴۷/۱	۲۰/۷	۷۹/۳	۴۴/۸	۵۵/۲
جوانرود	۴۱/۴	۵۸/۶	۲۳/۲	۷۶/۸	۲۲/۲	۷۷/۸
سرپل	۳۹/۳	۶۰/۶	۱/۱	۸۹/۹	۲/۱	۹۷/۹
جمع	۴۴۴	۳۴۰	۲۱۶	۵۶۸	۲۸۴	۵۰۰
ضریب کرامر	۰/۲۲		۰/۲۷		۰/۳۰	
سطح معنی‌داری	۰/۰۰۰۱		۰/۰۰۰۱		۰/۰۰۰۱	

جدول ۳ شامل مواردی که بیش از ۱۰ بار توسط پاسخگویان به‌عنوان موانع توسعه اقتصادی اشاره شده است. عدم اشتغال و بیکاری (اقتصادی)، مدیریت ضعیف (سیاسی)، فقر اقتصادی (اقتصادی)، نبود کارخانه (اقتصادی)، بی‌توجهی مسئولین (سیاسی) و اعتیاد (اجتماعی) مواردی است که بیش از ۵۰ بار توسط پاسخگویان به‌عنوان موانع توسعه اقتصادی عنوان شده است. اگرچه مواردی که تحت عنوان اقتصادی توسط پاسخگویان بیشتر به‌عنوان موانع توسعه اقتصادی ذکر شده است، جدول ۴ نشان داده است که پاسخگویان برخلاف پژوهش‌هایی که فقط تأکید بر عوامل اقتصادی صرف دارند، به ترکیبی از عوامل اقتصادی، اجتماعی و سیاسی اشاره کرده‌اند.

جدول ۳. موانع توسعه اقتصادی اولویت‌دار از دیدگاه مردم

فرآوانی	مانع	فرآوانی	مانع	فرآوانی	مانع
۱۴	عدم مسئولیت مردم	۳۶	پارتنری بازی	۲۸۵	عدم اشتغال و بیکاری
۱۴	تورم و گرانی	۳۳	تنبلی مردم	۹۸	مدیریت ضعیف
۱۳	عدم توجه به کرمانشاه	۳۸	دزدی مسئولین	۷۴	فقر اقتصادی
۱۲	مهارت کم	۲۷	فقر فرهنگی	۷۱	فقدان کارخانه
۱۰	خشونت مردم	۲۰	فقدان برنامه‌ریزی	۶۰	بی‌توجهی مسئولین
۱۰	مسئولین غیر بومی	۱۷	مرزی بودن	۵۸	اعتیاد
۱۰	عدم شایسته‌سالاری	۱۷	فقدان بنگاه و شرکت	۴۴	نبود سرمایه

در جدول ۴ تا ۶ مفاهیم سه دسته کلی اقتصادی، اجتماعی و سیاسی ارائه شده است. ۴۰ مفهوم به‌عنوان مانع اقتصادی، ۳۳ مفهوم به‌عنوان مانع اجتماعی و ۲۷ مفهوم به‌عنوان مانع سیاسی توسط مردم بیان شده است. برخی از موانع اقتصادی که توسط مردم نام برده شده است به‌نوعی بدیهی و در دیدگاه‌های نظری اقتصاددانان و همچنین پژوهش‌های تجربی مکرر گفته شده است: بیکاری، فقر، فقدان سرمایه، کمبود منابع و...، اما برخی از مواردی که در جدول ۵ توسط مردم به‌عنوان مانع توسعه اقتصادی ذکر شده است مانند خرده‌فروشی، کنترل بازار، مهاجرت سرمایه، بی‌توجهی به حرفه داخلی، مشاغل کاذب و... کمتر در پژوهش‌های مرسوم اقتصادی به آن‌ها اشاره شده است.

درباره مواردی که در جدول ۵ به‌عنوان موانع سیاسی عنوان شده است، مواردی مانند سرمایه‌گذاری در پادگان، نابرابری قومی، عدم توجه به قانون، مأموران مرزبانی، مسئولین غیر بومی و... و در جدول شماره ۶ مواردی که به‌عنوان موانع اجتماعی و فرهنگی ذکر شده است مانند تضاد مذهب و اقتصاد، روحیه قناعت، مرگ و میر، افزایش سن ازدواج و... لازم است با استفاده از روش کیفی با استفاده از اطلاعات مردمی، نظریه‌سازی در سطح خرد شکل گیرد تا تصویر بهتری از واقعیت توسعه‌نیافتگی اقتصادی شکل گیرد.

جدول ۴. موانع اقتصادی توسعه اقتصادی از دیدگاه مردم

بیکاری	ساخت و ساز راکد	عدم سرمایه‌گذاری بخش خصوصی	عدم بازار آزاد
فقر	کمبود نقدینگی	بی‌توجهی به حرفه‌های جدید	پول در گردش
نبود کارخانه	مهاجرت سرمایه	کارخانه‌های قدیمی	ازدیاد ماشین
نبود سرمایه	مشاغل کاذب	عدم جذب توریست	وام‌های سنگین
فقدان بنگاه	پروژه‌های ناتمام	رکود	فقدان امکانات رفاهی
تورم	عدم کارآفرینی	بی‌توجهی به حرفه داخلی	فقدان امکانات ورزشی
مهارت کم	سرمایه‌گذاری در بانک	عدم حمایت از سرمایه‌گذار	کمبود منابع
خرده‌فروشی	ساخت و ساز بی‌رویه	عوارض شهرداری از شرکت‌ها	کمبود رشته‌های فنی
بستر اقتصادی راکد	خشک‌سالی	واردات	فقدان تولید
فقدان زمین کشاورزی	مالیات	کنترل بازار	عدم مدیریت درآمد

جدول ۵. موانع سیاسی و مدیریتی توسعه اقتصادی از دیدگاه مردم

مرزی بودن	سرمایه‌گذاری در پادگان	کمبود استخدامی
عدم توجه مرکز به کرمانشاه	عدم امنیت فضای کار	مدیریت ضعیف
مسئولین غیر بومی	عدم استفاده از افراد بومی	بی‌توجهی مسئولین
عدم امنیت مردم	مأموران مرزیانی	فقدان برنامه‌ریزی
فضای بسته استان	زندان	عدم نظارت کافی
خسارت جنگ	تحریم	عدم توجه به قانون
اختلاف نظر مسئولین	عدم شایسته‌سالاری	عدم استفاده از نخبگان
کرد بودن	فساد مسئولین	استفاده نکردن از برند قومی
عبور کالای قاچاق	رانت‌خواری	دلسوز نبودن مدیران
نابرابری قومی	محدود کردن بازار کار	بی‌سوادی مدیران
فقدان عدالت اجتماعی	دزدی مسئولین	بی‌تدبیری دولت

جدول ۶. موانع اجتماعی و فرهنگی توسعه اقتصادی از دیدگاه مردم

اعتیاد	ولخرجی	بی‌ثباتی جامعه
پارتی‌بازی	نامیدی جوانان	جمعیت
تنبلی مردم	فساد اخلاقی	مرگ و میر
عدم احساس مسئولیت مردم	افزایش سن ازدواج	تعصبات مذهبی
خشونت مردم	حسادت نسبت به هم	نبود فکر اقتصادی
قبیله‌ای بودن	بی‌اعتمادی سرمایه‌دار	فقر فرهنگی
مهاجرت کرمانشاهیان	تنوع قومی و مذهبی	فقدان دانش
رشوه	عدم اعتماد به نفس	عدم آینده‌نگری
توقع زیاد جوانان	عدم مدارا	روحیه قناعت
نبود وجدان کاری	حاشیه‌نشینی	تضاد مذهب و اقتصاد

پژوهشی کیفی در موانع توسعه‌نیافتگی اقتصادی استان کرمانشاه (وکیل احمدی و جلیل کریمی) ۷۴۷

در جدول ۷ دیدگاه مردم نسبت به عواملی که مانع توسعه اقتصادی هستند، اولویت‌بندی شده است. در سه اولویت مطرح شده، درصد عامل اقتصادی به‌عنوان مانع توسعه اقتصادی بیشتر از عامل اجتماعی و سیاسی بوده است و عامل اجتماعی در هر سه اولویت در رتبه آخر قرار گرفته است. اولویت‌بندی عامل اجتماعی و سیاسی در اولویت دوم و سوم تقریباً شبیه به هم بوده است.

جدول ۷. اولویت‌بندی دیدگاه مردم نسبت به عوامل مانع توسعه اقتصادی

اولویت عامل	فراوانی (اول)	درصد (اول)	فراوانی (اولویت دوم)	درصد (دوم)	فراوانی (اولویت سوم)	درصد (اولویت سوم)
اقتصادی	۳۷۰	۵۳/۷	۱۴۲	۴۲/۱	۵۶	۴۰/۳
سیاسی	۲۰۸	۳۰/۲	۹۸	۲۹/۱	۴۳	۳۰/۹
اجتماعی	۱۱۱	۱۶/۱	۹۷	۲۸/۲	۴۰	۲۸/۸
جمع	۶۸۹	۱۰۰	۴۴۷	۱۰۰	۱۳۹	۱۰۰

براساس جدول ۸، نظر مردم برحسب شهرستان‌های استان کرمانشاه درباره اولویت اول مانع توسعه اقتصادی متفاوت بوده است. نتایج آزمون آماری و توزیع درصدی جدول نشان داده است که در همه شهرستان‌ها، عامل اقتصادی درصد بیشتری به خود اختصاص داده است و شهرستان سرپل ذهاب از بقیه شهرستان‌ها بیشتر بوده است. توزیع درصدی عامل اجتماعی نشان داده است که مردم شهرستان جوانرود بیشتر این عامل را به‌عنوان اولویت اول نسبت به بقیه شهرستان‌ها عنوان کرده‌اند و درزمینه عامل سیاسی، مردم شهرستان پاوه بیشتر از بقیه شهرستان‌ها این عامل را به‌عنوان اولویت اول انتخاب کرده‌اند.

جدول ۸. توزیع درصدی اولویت اول عوامل مانع توسعه اقتصادی به تفکیک شهرستان

عامل	کرمانشاه	هرسین	پاوه	جوانرود	سرپل ذهاب	جمع
اقتصادی	۵۲/۶	۴۸/۱	۴۵	۵۵/۹	۹۲/۵	۳۷۰
سیاسی	۳۰/۲	۳۶/۵	۴۱/۲	۲۲/۱	۵	۲۰۸
اجتماعی	۱۷/۱	۱۵/۴	۱۳/۸	۲۲/۱	۲/۵	۱۱۱
جمع	۳۹۷	۱۰۴	۸۰	۶۸	۴۰	۶۸۹
آزمون	کای اسکور ۳۴/۲	درجه آزادی ۸	سطح معنی‌داری ۰/۰۰۰۱	ضریب کرامر ۰/۱۵	سطح معنی‌داری ۰/۰۰۰۱	

دیدگاه مردم درباره مانع توسعه اقتصادی برحسب وضعیت شغلی متفاوت بوده است. نتایج توزیع درصدی جدول شماره ۹ و نتایج آزمون آماری نشان داده است که کارکنان مستقل بیشتر از مزدگیران بخش عمومی و خصوصی اولویت اول خود را عامل اقتصادی ذکر کرده‌اند. مزدگیران بخش عمومی بیش از مزدگیران بخش خصوصی و کارکنان مستقل اولویت اول خود را به‌عنوان عامل سیاسی ذکر کرده‌اند و در زمینه عامل اجتماعی درصد مزدگیران بخش خصوصی بیشتر از بقیه بوده است. تناسب آماری بین نوع شغل و انتخاب عامل مانع توسعه اقتصادی وجود داشته است. کسانی که در بخش عمومی اشتغال دارند بیشتر نظام سیاسی و دولت را مقصر توسعه‌نیافتگی قلمداد کرده‌اند. کسانی که کارکن مستقل بوده‌اند عامل اقتصادی را به‌عنوان موانع توسعه‌نیافتگی ذکر کرده‌اند و کسانی که در بخش خصوصی اشتغال داشته‌اند به موانع اجتماعی توسعه‌نیافتگی اقتصادی اشاره کرده‌اند.

جدول ۹. توزیع درصدی اولویت اول عوامل مانع توسعه اقتصادی برحسب وضعیت شغلی

عامل	مزدگیر بخش عمومی	مزدگیر بخش خصوصی	کارکن مستقل	جمع
اقتصادی	۴۵/۸	۴۶/۸	۵۸/۷	۳۵۳
سیاسی	۳۸/۹	۳۱/۹	۲۵/۷	۱۹۶
اجتماعی	۱۵/۳	۲۱/۳	۱۵/۶	۱۰۴
جمع	۱۹۰	۴۷	۴۱۶	۶۵۳
کای اسکور ۱۳/۵	درجه آزادی	سطح معنی‌داری	ضریب کرامر	سطح معنی‌داری
	۴	۰/۰۱۱	۰/۱۰	۰/۰۱۱

دیدگاه مردم شهر و روستا در باب اولویت اول مانع توسعه اقتصادی متفاوت بوده است. در جدول ۱۰ مشخص است مردم مناطق روستایی بیشتر از مناطق شهری عامل اقتصادی را به‌عنوان اولویت اول ذکر کرده‌اند و برعکس در زمینه عوامل سیاسی و اجتماعی، درصد مردم مناطق شهری بیش از مناطق روستایی بوده است.

جدول ۱۰. توزیع اولویت اول دیدگاه مردم نسبت به عوامل مانع توسعه اقتصادی برحسب منطقه محل سکونت

عامل	شهر	روستا	جمع
اقتصادی	۵۱	۶۲/۶	۳۷۰
سیاسی	۳۱/۹	۲۴/۵	۲۰۸
اجتماعی	۱۷/۱	۱۲/۹	۱۱۱
جمع	۵۲۶	۱۶۳	۶۸۹
کای اسکور ۶/۷	سطح معنی‌داری ۰/۰۳۴	ضریب کرامر ۰/۱۰	سطح معنی‌داری ۰/۰۳۴

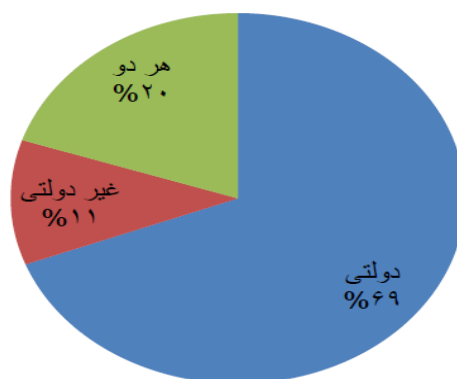
پژوهشی کیفی در موانع توسعه‌نیافتگی اقتصادی استان کرمانشاه (وکیل احمدی و جلیل کریمی) ۷۴۹

همچنان که در جدول ۱۱ مشخص است دیدگاه مردم درباره اولویت اول مانع توسعه اقتصادی برحسب تحصیلات متفاوت بوده است. افرادی که تحصیلات بالاتری داشته‌اند بیشتر به عامل سیاسی اشاره کرده‌اند؛ در حالی که افراد با تحصیلات پایین‌تر، بیشتر عامل اقتصادی را به‌عنوان اولویت اول نام برده‌اند.

جدول ۱۱. توزیع اولویت اول دیدگاه مردم نسبت به عوامل مانع توسعه اقتصادی برحسب تحصیلات

عامل	بی‌سواد	ابتدایی	سیکل	دیپلم	فوق‌دیپلم	لیسانس	فوق‌لیسانس	جمع
اقتصادی	۶۰/۹	۶۷/۹	۶۲/۲	۵۱/۲	۴۷/۵	۴۵/۹	۳۱/۹	۳۶۹
سیاسی	۲۶/۱	۱۴/۱	۲۴/۴	۳۰/۷	۳۵	۳۸/۵	۵۱/۱	۲۰۸
اجتماعی	۱۳	۱۷/۹	۱۳/۴	۱۸	۱۷/۵	۱۵/۶	۱۷	۱۱۱
جمع	۶۹	۷۸	۱۲۷	۲۰۵	۴۰	۱۲۲	۴۷	۶۸۸
آزمون	کای اسکور	۳۱/۴	سطح معنی‌داری	۰/۰۰۲	ضریب کرامر	۰/۱۵	سطح معنی‌داری	۰/۰۰۲

دیدگاه مردم نسبت به موانع توسعه اقتصادی برحسب دولتی و غیر دولتی بودن موانع نیز توصیف و تحلیل شده است. در اینجا عواملی که پاسخگویان ذکر کرده بودند به سه دسته دولتی، غیر دولتی و دولتی - غیر دولتی شده‌اند. از تعداد ۶۸۹ نفری ۴۷۷ نفر (۶۹ درصد) موانع دولتی، ۷۵ نفر (۱۱ درصد) موانع غیر دولتی و ۱۳۷ نفر (۲۰ درصد) موانعی که ذکر کرده بودند می‌توان آن‌ها را دولتی-غیر دولتی قلمداد کرد. در نمودار ۲ این تفاوت به‌خوبی مشخص است.

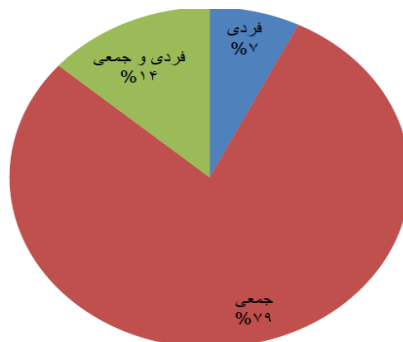
نمودار ۲. دیدگاه مردم نسبت به موانع توسعه اقتصادی برحسب دولتی و غیر دولتی

دیدگاه مردم نسبت به دولتی بودن و یا غیر دولتی بودن موانع توسعه اقتصادی برحسب شهرستان‌ها متفاوت بوده است. همچنان که در جدول ۱۲ مشخص است دیدگاه مردم شهرستان جوارود نسبت به دولتی بودن یا غیر دولتی بودن موانع توسعه اقتصادی با بقیه شهرستان‌ها متفاوت است. مردم شهرستان جوارود بیشتر از بقیه شهرستان‌های دیگر به غیر دولتی بودن موانع توسعه اقتصادی اشاره کرده‌اند اما مردم شهرستان سرپل و پاوه بیشتر به دولتی بودن موانع توسعه اقتصادی اشاره کرده‌اند.

جدول ۱۲. توزیع درصدی دیدگاه مردم درباره دولتی و یا غیر دولتی بودن موانع توسعه اقتصادی برحسب شهرستان

عامل	کرمانشاه	هرسین	پاوه	جوارود	سرپل ذهاب	جمع
دولتی	۶۶/۸	۷۴	۸۱/۲	۴۵/۶	۹۷/۵	۴۷۷
غیر دولتی	۹/۳	۱۵/۴	۵	۲۶/۵	۰	۷۵
ترکیبی	۲۳/۹	۱۰/۶	۱۳/۸	۲۷/۹	۲/۵	۱۳۷
جمع	۳۹۷	۱۰۴	۸۰	۶۸	۴۰	۶۸۹
آزمون	کای اسکور	درجه آزادی	سطح معنی‌داری	ضریب کرامر	سطح معنی‌داری	
	۵۴/۹	۸	۰/۰۰۰۱	۰/۲۰	۰/۰۰۰۱	

دیدگاه مردم نسبت به موانع توسعه اقتصادی برحسب اینکه موانع فردی یا جمعی هستند، مورد تحلیل و توصیف قرار گرفته است. در اینجا موانعی که پاسخگویان نام برده‌اند به سه دسته فردی، جمعی و هم فردی و هم جمعی تقسیم شده است که در نمودار ۳ توزیع درصدی آن به نمایش درآمده است. از تعداد ۶۸۹ نفری که موانع توسعه اقتصادی را ذکر کرده بودند، ۵۰ نفر (۷ درصد) موانع فردی و ۵۴۵ (۷۹ درصد) نفر به موانع جمعی و ۹۴ نفر (۱۴ درصد) هم به موانع فردی و جمعی اشاره کرده بودند.

نمودار ۳. دیدگاه مردم درباره فردی و جمعی بودن موانع توسعه اقتصادی

پژوهشی کیفی در موانع توسعه‌نیافتگی اقتصادی استان کرمانشاه (وکیل احمدی و جلیل کریمی) ۷۵۱

دیدگاه مردم نسبت به فردی و یا جمعی بودن موانع توسعه اقتصادی برحسب شهرستان‌ها متفاوت بوده است. همچنان که در جدول ۱۳ مشخص است همانند تحلیل موانع در سطح دولتی و غیر دولتی، در اینجا نیز دیدگاه مردم شهرستان جوانرود نسبت به بقیه شهرستان‌ها متفاوت است و بیش از شهرستان‌های دیگر به عامل فردی و یا هم فردی و هم جمعی اشاره کرده‌اند و مردم شهرستان پاوه بیشتر به موانع جمعی توسعه‌نیافتگی اقتصادی اشاره کرده‌اند.

جدول ۱۳. توزیع درصدی دیدگاه مردم درباره فردی یا جمعی بودن مانع توسعه اقتصادی برحسب شهرستان

عامل	کرمانشاه	هرسین	پاوه	جوانرود	سرپل ذهاب	جمع
فردی	۵/۸	۱۱/۵	۲/۵	۱۹/۱	۰	۵۰
جمعی	۷۶/۸	۷۹/۸	۹۶/۲	۶۰/۳	۹۷/۵	۵۴۵
هر دو	۱۷/۴	۸/۷	۱/۲	۲۰/۶	۲/۵	۹۴
جمع	۳۹۷	۱۰۴	۸۰	۶۸	۴۰	۶۸۹
آزمون	کای اسکور	درجه	سطح معنی‌داری	ضریب کرامر	سطح معنی‌داری	
	۵۱/۳	۸	۰/۰۰۰۱	۰/۱۹	۰/۰۰۰۱	

بحث و نتیجه‌گیری

توسعه‌نیافتگی اقتصادی، خواه آن را نتیجه استثمار با سرمایه‌داری یا نتیجه عقب‌افتادگی رشد اقتصادی و سایر شاخص‌ها از قافله پیشرفت بدانیم، واقعیتی است که برخی از کشورها با آن مواجه هستند. در داخل کشورها نیز چنین وضعیتی وجود دارد و برخی مناطق و استان‌ها از برخی مناطق دیگر به لحاظ اقتصادی، توسعه‌نیافته‌تر هستند. درباره عوامل توسعه اقتصادی و یا عدم توسعه اقتصادی دیدگاه‌های نظری و رویکردهای متفاوتی در دو قرن اخیر شکل گرفته است. مطابق رویکردهای نظری مذکور، استراتژی‌ها و برنامه‌های توسعه در کشورها و در داخل کشورها شکل گرفته است تا کشورها و مناطق به توسعه اقتصادی برسند؛ اما برخی از کشورها و مناطق همچنان در مسیر برنامه‌های توسعه اقتصادی توسعه نیافته و تأخیر و عقب‌ماندگی خود را جبران نکرده‌اند.

پژوهش‌های زیادی در این زمینه انجام شده است که غالب آن‌ها به شیوه کمی و با

استفاده از مدل‌های ریاضی انجام شده است؛ بدین شکل که با استفاده از نظریه‌ها و رویکردهای موجود، فرضیه‌ای شکل گرفته است و داده‌هایی که متناسب با مدل‌های ریاضی بوده است تهیه شده و آزمون فرض انجام شده است. این روش در دانش اقتصاد مرسوم و غالب، تنها روش معتبر شناخت واقعیت‌های اقتصادی بوده است. در حالی که پدیده‌های اقتصادی همانند پدیده‌های اجتماعی چندوجهی و پیچیده هستند و برای شناخت آن‌ها نیز باید از روش‌های مختلف استفاده شود. در پژوهش حاضر، پدیده توسعه‌نیافتگی اقتصادی استان کرمانشاه از دیدگاه مردم، بررسی شده است تا زمینه و ساختارهایی که به نظر مردم باعث توسعه‌نیافتگی اقتصادی استان کرمانشاه شده‌اند تحلیل شود.

در پیمایش منتج به این جستار، پاسخگویان، در پاسخ‌های خود به ۱۰۰ مفهوم به‌عنوان موانع توسعه اقتصادی اشاره کرده‌اند که در نهایت به سه دسته کلی، اقتصادی (۴۰ مفهوم)، اجتماعی - فرهنگی (۳۳ مفهوم) و سیاسی و مدیریتی (۲۷ مفهوم) تقسیم شدند. تقریباً ۷۰ درصد از پاسخگویان موانع توسعه‌نیافتگی را دولتی در مقابل غیر دولتی و ۸۰ درصد هم آن را جمعی در مقابل فردی قلمداد کرده‌اند.

عدم اشتغال و بیکاری (اقتصادی)، مدیریت ضعیف (سیاسی)، فقر اقتصادی (اقتصادی)، فقدان کارخانه (اقتصادی)، بی‌توجهی مسئولین (سیاسی) و اعتیاد (اجتماعی) مواردی است که پاسخگویان بیش از ۵۰ بار به‌عنوان مانع توسعه اقتصادی مطرح کرده‌اند. پاسخگویان برخلاف پژوهش‌هایی که فقط بر عوامل اقتصادی صرف تأکید دارند، به ترکیبی از عوامل اقتصادی، اجتماعی و سیاسی اشاره کرده‌اند.

پاسخگویان در همه شهرستان‌ها، عامل اقتصادی را بیش از عوامل سیاسی و اجتماعی - فرهنگی به‌عنوان مانع توسعه اقتصادی قلمداد کرده‌اند و این نسبت در شهرستان سرپل ذهاب بیش از بقیه شهرستان‌ها بوده است. در شهرستان جوانرود پاسخگویان بیش از بقیه شهرستان‌ها، عامل اجتماعی را به‌عنوان اولویت مانع توسعه اقتصادی ذکر کرده و پاسخگویان شهرستان پاوه بیشتر از بقیه شهرستان‌ها عامل سیاسی را به‌عنوان اولویت اول عنوان کرده‌اند.

پژوهشی کیفی در موانع توسعه نیافتگی اقتصادی استان کرمانشاه (وکیل احمدی و جلیل کریمی) ۷۵۳

نحوه پاسخگویی افراد برحسب ویژگی‌های اقتصادی و اجتماعی - فرهنگی آن‌ها متفاوت بوده است؛ کسانی که در بخش عمومی اشتغال داشته‌اند، بیشتر نظام سیاسی و دولت را مقصر توسعه نیافتگی قلمداد کرده‌اند، کسانی که کارکن مستقل بوده‌اند، عامل اقتصادی و کسانی که در بخش خصوصی اشتغال داشته‌اند موانع اجتماعی را به‌عنوان موانع توسعه نیافتگی ذکر کرده‌اند. مردم مناطق روستایی بیشتر از مناطق شهری عامل اقتصادی را به‌عنوان اولویت اول ذکر کرده‌اند. افراد که تحصیلات بالاتری داشته‌اند، عامل سیاسی و افرادی که تحصیلات پایین‌تری داشته‌اند، عامل اقتصادی را اولویت اول موانع توسعه نیافتگی اقتصادی استان عنوان کرده‌اند.

از یافته‌های پژوهش می‌توان چنین نتیجه گرفت که با توجه به تأکید بیشتر مردم بر عوامل اقتصادی و سیاسی، به‌نظر می‌رسد که دیدگاه اقتصاد سیاسی بتواند بهتر دیدگاه مردم را نسبت به وضعیت توسعه نیافتگی استان کرمانشاه بیان کند. در جامعه ایران که نظام اقتصادی بیشتر دولتی است این نظام سیاسی است که با سیاست‌گذاری‌های کلان در خصوص تولید، خدمات و توزیع آن‌ها نقش اساسی دارد و نتیجه آن در اقتصاد جامعه مشهود است و مردم هم بیشتر به عوامل اقتصادی و سیاسی در این زمینه اشاره کرده‌اند. لازم به ذکر است که اقتصاد سیاسی هم در بستر ویژگی‌های فرهنگی و اجتماعی جامعه شکل می‌گیرد و هم بر اقتصاد سیاسی اثرگذار است و هم متأثر از آن است.

همچنان که در مبانی نظری پژوهش هم اشاره شده است دیدگاه‌های اخیر نظریه توسعه و توسعه منطقه‌ای بر چارچوب نهادی متأثر از فرهنگ و اجتماع تأکید کرده‌اند. در پژوهش‌های مرسوم اقتصادی به عوامل فرهنگی، اجتماعی، نهادی و... به‌عنوان عوامل غیر اقتصادی اذعان شده است اما به‌دلیل اینکه عوامل مذکور با شیوه پژوهش‌های مرسوم در اقتصاد ریاضی، مدل‌یابی نمی‌شود، از عوامل غیر اقتصادی غفلت می‌شود، در حالی که به‌نظر می‌رسد کنش‌های اقتصادی در زمینه اجتماعی آن ساختار پیدا می‌کنند؛ بنابراین لازم است به پژوهش‌های کیفی و سایر روش‌های جمع‌آوری داده‌ها و تحلیل‌های غیر ریاضی برای شناخت پدیده‌های چندبعدی اقتصادی هم اهمیت داد و از آن‌ها برای شناخت بهتر استفاده کرد.

بیشتر موارد ذکر شده توسط مردم در باب علت توسعه‌نیافتگی هم توسط نظریه‌پردازان اشاره شده است و هم توسط پژوهش‌های تجربی به اثبات رسیده است و واقعیت اقتصاد کرمانشاه هم چیزی جدا از ذهنیت پاسخگویان این پژوهش نبوده است. نحوه پاسخگویی برحسب شهرستان و ویژگی‌های اقتصادی و اجتماعی آن‌ها متفاوت بوده است، بنابراین تفاوت مذکور باید در دانش و شناخت نسبت به واقعیت توسعه‌نیافتگی اقتصادی مطمح نظر قرار گیرد. لازم است با استفاده از روش کیفی با استفاده اطلاعات مردمی، نظریه‌سازی در سطح خرد شکل گیرد تا تصویر بهتری از واقعیت توسعه‌نیافتگی اقتصادی شکل گیرد.

منابع

- ازکیا، مصطفی و غفاری، غلامرضا (۱۳۹۴)، *جامعه‌شناسی توسعه*. چاپ دوازدهم. تهران: کیهان.
- الیاسی سرزلی، فاضل؛ پژهان، علی و موسایی، میثم (۱۳۹۶)، تفسیر معنایی توسعه‌نیافتگی استان کرمانشاه با تأکید بر دیدگاه صاحبان شرکت‌ها و کارگاه‌های شهرک‌های صنعتی این استان. *فصلنامه بررسی مسائل اجتماعی ایران*، ۸ (۲)، ۱۲۷-۱۴۷.
- امرای، بهروز و اشرفی پور، مصطفی (۱۳۹۵)، مروری بر توسعه اقتصادی و مهم‌ترین عوامل مؤثر بر آن با استفاده از رویکردهای داده‌های ترکیبی. *اولین همایش ملی مدیریت توسعه*، دی‌ماه ۱۳۹۵، جهاد دانشگاهی استان هرمزگان.
- بیرو، آلن (۱۳۶۶)، *فرهنگ علوم اجتماعی*، ترجمه باقر ساروخانی. تهران: کیهان.
- حکمت‌نیا، حسن؛ طاووسیان، علی؛ الله‌وردی، مرادعلی و رضایی، حجت (۱۳۹۴)، «تحلیل فضایی توسعه‌یافتگی فرهنگی شهرستان‌های استان یزد»، *فصلنامه برنامه‌ریزی و آمایش فضا*، ۱۹ (۳)، ۹۹-۱۲۸.
- حیدری، حسن و سنگین آبادی، بهرام (۱۳۹۲)، «تأثیر تحقیق و توسعه بر رشد اقتصادی در ایران»، *مجله تحقیقات اقتصادی*، ۴۸ (۲)، ۱-۲۳.
- خاکپور، براتعلی؛ محمدی، چنور؛ داوری، سیده الهام و اکبری، مجید (۱۳۹۸)، «بررسی وضعیت شاخص‌های توسعه در شهرستان‌های استان کرمانشاه با استفاده از تکنیک‌های ادغام»، *فصلنامه جغرافیا و توسعه*، ۵۶ (۵۶)، ۷۳-۹۰.
- خاندوزی، سید احسان (۱۳۸۵)، «نقش بسترسازی اخلاقی در توسعه اقتصادی»، *فصلنامه اقتصاد*

پژوهشی کیفی در موانع توسعه‌نیافتگی اقتصادی استان کرمانشاه (وکیل احمدی و جلیل کریمی) ۷۵۵

اسلامی، ۶، ۱۲۹-۱۵۵.

دادگر، یدالله (۱۳۸۵)، *مبانی علم اقتصاد*، تهران: نشر نی.

دادگر، یدالله و نظری، روح‌الله (۱۳۹۷)، «آسیب‌های اقتصادی، اجتماعی و توسعه پایدار در استان کرمانشاه»، *کنفرانس ملی توسعه پایدار*، دانشگاه رازی.

رنانی، محسن (۱۳۹۳)، *سند توصیفی - تحلیلی مسئله‌شناسی توسعه استان کرمانشاه*، طرح پژوهشی، سازمان جهاد دانشگاهی استان کرمانشاه.

زارعی، محمدابراهیم و حیدری باباکمال، یدالله (۱۳۹۸)، «بررسی نقش وقف در توسعه و رشد فضاهای شهری در دوره قاجار (مطالعه موردی: بافت تاریخی شهر کرمانشاه)»، *فصلنامه پژوهش‌های باستان‌شناسی*، ۲۳ (۹)، ۱۶۹-۱۸۱.

زالی، نادر و سجادی اصل، سید علی (۱۳۹۶)، «شناسایی عوامل کلیدی مؤثر بر توسعه‌نیافتگی منطقه‌ای (مطالعه موردی: استان کهگیلویه و بویر احمد)»، *فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای*، ۷ (۳۶)، ۲۵-۴۰.

زبیری، هدی و کریمی موغاری، زهرا (۱۳۹۳)، «اثر انسجام اجتماعی بر توسعه اقتصادی»، *فصلنامه پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی*، ۴ (۱۴)، ۲۴۳-۲۷۰.

شریف‌آزاده، محمدرضا؛ کمیجانی، اکبر؛ محمدی، تیمور و باقری، اکبر (۱۳۹۳)، «بررسی تأثیر متغیرهای نئوکلاسیکی و نهادی (شاخص‌های حکمرانی خوب) بر نرخ اشتغال کشورهای توسعه‌یافته عضو سازمان همکاری و توسعه اقتصادی (OECD)»، *اقتصاد کاربردی*، ۴ (۱۴)، ۱-۱۵.

شیوا، رضا و میکائیل‌پور، حسین (۱۳۸۶)، «اثرات منفی پدیده پول‌شویی بر توسعه اقتصادی»، *مجله دانش و توسعه*، ۲۱ (۲)، ۶۵-۹۷.

صادقی، احمد و سعیدی‌ا قدم، مهران (۱۳۹۳)، «شناسایی و رتبه‌بندی عوامل مؤثر بر توسعه‌نیافتگی اقتصاد ایران از دیدگاه خبرگان با استفاده از روش تلفیقی آزمون و خطا و فرآیند تحلیل شبکه‌ای فازی»، *مجله سیاست‌گذاری پیشرفت اقتصادی*، ۲ (۴)، ۱۱۷-۱۵۶.

صفایی‌پور، مسعود و مودت، الیاس (۱۳۹۲)، «ارزیابی استان‌های ایران با تأکید بر شاخص‌های اجتماعی و اقتصادی و شاخص ترکیبی توسعه انسانی با استفاده از تکنیک TOPSIS و GIS»، *فصلنامه مطالعات و ساختار کارکرد شهری*، ۱۱ (۳)، ۱۱-۲۷.

ضرابی، اصغر و شاهینودی، احمد (۱۳۸۹)، «تحلیلی بر پراکنندگی شاخص‌های توسعه اقتصادی در استان‌های ایران»، *مجله جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی*، ۲۱ (۳۸)، ۱۷-۳۲.

غفاری‌فرد، محمد (۱۳۹۸)، «بررسی روند سیاست‌گذاری توسعه و توازن منطقه‌ای طی برنامه‌های توسعه در ایران و ارائه راهبردهای اساسی»، *فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی*، ۹ (۳۰)،

فیروزآبادی، سید احمد و ایمانی جاجرمی، حسین (۱۳۸۶)، «سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی - اجتماعی در کلان‌شهر تهران»، فصلنامه رفاه اجتماعی، ۶ (۲۳)، ۱۹۷-۲۳۴.

قاسمی، وحید؛ آذربایجانی، کریم؛ ادیبی، مهدی و توکلی، خالد (۱۳۹۰)، «بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی درون‌گروهی بر توسعه اقتصادی در استان‌های ایران»، فصلنامه راهبرد، ۲۰ (۵۹)، ۳۹-۶۲.

متوسلی، محمود؛ وهابی، بهرام (۱۳۸۲)، «الگوسازی تفاوت‌های منطقه‌ای از دیدگاه توسعه منطقه‌ای: روش‌شناسی و کاربردها»، فصلنامه علوم انسانی دانشگاه الزهراء، ۱۲ (۴۴ و ۴۵)، ۱۷۷-۱۹۲.

محمدی، علیرضا (۱۳۹۲)، «راهبرد توسعه منطقه‌ای RDS». اولین همایش ملی جغرافیا، شهرسازی و توسعه پایدار، دانشگاه تهران.

مصطفی‌نژاد، عباس و اکبری، سمانه (۱۳۹۱)، «نقش دولت در توسعه اقتصادی ترکیه در سه دهه اخیر»، مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران، ۴ (۲۰)، ۷۹-۵۵.

موسوی جهرمی، یگانه (۱۳۹۱). توسعه اقتصادی و برنامه‌ریزی. تهران: دانشگاه پیام نور.

مؤیدفر، رزیتا؛ اکبری، نعمت اله و دلیری، حسن (۱۳۸۸)، «اثرات متقابل و پویای سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی»، فصلنامه مطالعات اقتصاد بین‌الملل، ۲۰ (۳۵)، ۲۱-۳۸.

مهرابی بشرآبادی، حسین؛ کوچک زاده، سمیه و تابلی، حمید (۱۳۸۹)، «آیا اقتصاد سایه‌ای رشد اقتصاد ایران را تهدید می‌کند؟ (مطالعه موردی: ایران)»، پژوهش‌های اقتصادی ایران، ۱۵ (۴۵)، ۱۸۱-۱۹۸.

مهرآرا، محسن و رضایی برگشادی (۱۳۹۵)، «بررسی عوامل مؤثر بر رشد اقتصادی ایران مبتنی بر رویکرد متوسط‌گیری بیزین (BMA) و حداقل مربعات متوسط وزنی (WALS)»، پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی، ۶ (۲۳)، ۸۹-۱۱۴.

هادسن، رونالد؛ رالف، هاس و ادوین، وحید (۱۹۸۳)، مدیریت زیرساخت‌ها، ترجمه محمدتقی بانکی، تهران: مرکز نشر دانشگاه صنعتی امیرکبیر.

References

- Acemoglu, D. (2009), *Introduction to modern economic growth*. Princeton NJ: Princeton University Press.
- Amraei, B. & Ashrafipour, M. (2016), A Review of Economic Development and the Most Important Factors Affecting It Using Combined Data Approaches. *First National Conference on Development Management*, December 2016, Jehade Daneshgahi of Hormozgan (in Persian).
- Azkiya, M. & Ghaffari, G. (2016), *Sociology of Development*. 12th edition. Tehran: Kayhan Publications (in Persian).
- Bennedsen, M., Malchow, M. & Vinten, F. (2005), *Institutions and growth – a literature survey report*, 2005,1.
- Birou, A. (1987), *Vocabularies of social sciences*. Translated by Baqer Sarukhani. Tehran: Kayhan

Publications (in Persian).

- Brander, James A. & Dowrick, S. (1994), The Role of Fertility and Population in Economic Growth: Empirical Results from Aggregate Cross-National Data, *Journal of Population Economics*, 7 (1), 1-25.
- Dadgar, Y. & Nazari, R. (2019), Economic, social and sustainable development damage in Kermanshah province. *National Conference on Sustainable Development*, December 2016. Razi University (in Persian).
- Dadgar, Y. (2006), *Basics of economics*. Tehran: Nashr-e Ney (in Persian).
- Eliass Sarzalii, F., Pezhhan, A. & Mousaei, M. (2018), The Semantic Interpretation of Lack of Development in Kermanshah Province with an Emphasis on the Perspectives of Owners of Companies and Workshops Located in the Province's Industrial Town. *Journal of Social Problems of Iran*, 8 (2), 127-147 (in Persian).
- Firoozabadi, A. & Imani Jajarmi, H. (2007), Social Capital and Socio-Economic Development in Tehran's 22 Municipal Districts. *refahj*, 6 (23), 197-224 (in Persian).
- Galor, O. (2000), Income Distribution and the Process of Development. *European Economic Review*, 44, 706-712.
- Ghaffaryard, M. (2019), Review the process of development policy and regional balance during development plans in Iran (SWOT approach). *Strategic Studies of public policy*, 9(30), 21-41 (in Persian).
- Ghassemi, V., Azarbailani, K., Adibi Sedeh, M. & Tavakoli, K. (2011), A Study of the Impact of Out-group Social Capital on Economic Development in Iran's Provinces. *Rahbord*, 20(59), 243-270 (in Persian).
- Granato, J., Inglehart, R. & Leblang, D. (1996), The Effect of Cultural Values on Economic Development: Theory, Hypotheses, and Some Empirical. *American Journal of Political Science*, 40 (3), 607-631.
- Heidari, H. & Sanginabadi, B. (2013), The Effect of R&D on Economic Growth in Iran. *Journal of Economic Research (Tahghighat- E- Eghtesadi)*, 48 (2), 1-23 (in Persian).
- Hekmatnia, H., Tavosian, A., Alahverdi, A. & Rezaei, H. (2016), Spatial analysis of Development the Township of Yazd province with emphasis on cultural factors. *Journal of Spatial Planning*, 19(3), 99-128 (in Persian).
- Hudson, R., Ralph, H. & Edwin, W. (1983), *Infrastructure management*. Translated by Mohammad Taghi Banki. Tehran: Amirkabir University of Technology Publishing Center (in Persian).
- Jutting J. (2003), *Institutions and Development: A Critical Review* OECD Development Center. *Working Paper*, 210.
- Kaldaru, H. & Parts, E. (2008), Social and institutional factors of economic development: evidence from Europe. *Journal of economics*, 8 (1), 29-51.
- Kalemli Ozcan, S. (2002), Does the Mortality Decline Promote Economic Growth?. *Journal of Economic Growth*, 7, 411-439.
- Khakpoor, B., Mohamadi, C., Davari, S. & Akbari, M. (2019), Study of Development Indicators Status in Kermanshah County Using Integration Technique. *Geography and Development Iranian Journal*, 17 (56), 73-90 (in Persian).
- Khandozi, S. E. (2007), The role of ethical context in economic development. *Islamic Economics*, 6 (21), 129-157 (in Persian).
- Knack, S. & Keefer, Ph. (1997), Does Social Capital have an Economic Payoff? A Cross-Country Investigation. *the Quarterly Journal of Economics*, 112(4), 1251-1288.
- Mehrabi Boshrahadi, H., Kouchakzadeh, S. & taboli, H. (2011), Whether shadow economy threatens economic growth? (case study: Iran). *Iranian Journal of Economic Research*, 15(45), 181-198 (in Persian).
- Mehrara, M. & Rezaei Bargoshadi, S. (2016), The Determinants of Economic Growth in Iran Based on Bayesian Model Averaging and Weighted Averaging Least Square. *Quarterly Journal of Economic Growth and Development Research*, 6 (23), 114-89 (in Persian).
- Moayedfar, R., Akbari, N. & Daliri, H. (2023), Interacted and Dynamic Effects between Social

- Capital and Economic Development: the Case of Iran (1989-2006). *International Economics Studies*, 35 (2), 21-38 (in Persian).
- Mohammadi, A. (1392), RDS Regional Development Strategy. The first national conference on geograph. *urban planning and sustainable development*, March 2014, University of Tehran (in Persian).
- Mossalanejad, A. & Akbari, S. (2012), The Role of the Government in Economic Development of Turkey in Recent Three Decades. *Journal of Iranian Social Development Studies*, 4 (2), 55-79 (in Persian).
- Motavaseli, M. & Wahhabi, B. (2003), Modeling the Reagional Differences from Regional Development View Point (Methodology and Applications). *Journal of Humanities*, 12-13 (44-45), 177-192 (in Persian).
- Mousavi Jahromi, Y. (2013), *Economic development and planning*. Tehran: Payame Noor University Press (in Persian).
- North, D. C. (1981), *Structure and the change in economic history*. New York: Norton.
- Petrakos, G. & Arvanitidis, P. (2008), Determinants of economic growth. *Economic Alternatives*, 1, 11-30.
- Renani, M. (1393), Descriptive-analytical document of Kermanshah province development problems. *Research Project, Jehade Daneshgahi of Kermanshah Province* (in Persian).
- Rodrik, D. (2000), Institutions for High-quality Growth: What they are and How to acquire them. *Studies in Comparative International Developmen*, 35, 3-31.
- Sadeghi, A. & Saeidi Aghdam, M. (2015), Identification and Ranking of Factors Affecting the Economy of Underdevelopment Combined with ANP - DEMATEL Phase. *Economic Development Policy*, 2 (4), 117-156 (in Persian).
- Safaei Pour, M. & Maveddat, E. (2013), Assessment of areas with an emphasis on social indicators - economic and human development indicators in combination with the use of GIS techniques and TOPSIS. *Urban Structure and Function Studies*, 1 (3), 11-27 (in Persian).
- Sharif Azadeh, M., Komijani, A., Mohammadi, T. & Bagheri, A. (2014), Measuring the Effect on Neoclassical and Institutional Variables on Employment Rate in the OECD Development Countries. *Iranian Journal of Applied Economics*, 4(14), 1-15 (in Persian).
- Shiva, R. & Mikaeilipour, H. (2008), The Negative Economic Consequences of Money Laundering on Economic Developments. *Knowledge and Development*, (21), 65-96 (in Persian).
- Temple, J. & Johnson, P. A. (1998), "Social Capability and Economic Growth", *The Quarterly Journal of Economics*, 113 (3), 965-990.
- Texeira, A. A. C. & Fortuna, N. (2004), Human Capital, Innovation Capability and Economic Growth in Portugal, 1960– 2001. *Portuguese Economic Journal*, 3, 205-225.
- Zali, N. & Sajjadi Asl, S. A. (2017), Identification of key factors affecting regional underdevelopment (Case study: Kohgiluyeh and Boyer-Ahmad Provinces), *Journal of Regional Planning*, 7 (26), 40-25 (in Persian).
- Zarabi, A. & Shahivandi, A. (2010), An Analysis of distribution of economic development indices in Iran provinces, *Geography and Environmental Planning*, 21 (2), 17-32 (in Persian).
- Zarei, M. & Heidari Babakamal, Y. (2020), The Role of Waqf in Growth and Development of Urban Spaces in Qajar Period (Case Study: Historical Context of Kermanshah City), *pazhoheshha-ye Bastan shenasi Iran*, 9 (23), 169-188 (in Persian).
- Zobeiri, H. & Karimi Moghari, Z. (2014), Effect of Social Cohesion on Economic Development (Cross-Country Study Using Panel Data Approach). *Quarterly Journal of Economic Growth and Development Research*, 4 (14), 62-39 (in Persian).